

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ІВАНА ФРАНКА**

ПАНКЕВИЧ ІВАН МИРОНОВИЧ

УДК 342.8.028(477)(091)

**ІНСТИТУТ ВИБОРНОСТІ ЯК СКЛАДОВА
УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОВОЇ ТРАДИЦІЇ
(ІСТОРИКО-ПРАВОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ)**

Спеціальність 12.00.01 – теорія та історія держави і права;
історія політичних і правових учень

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук

Львів – 2016

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі історії держави, права та політико-правових учень юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка Міністерства освіти і науки України

Науковий консультант: доктор юридичних наук, професор
КОБИЛЕЦЬКИЙ Микола Мар'янович,
Львівський національний університет
імені Івана Франка,
завідувач кафедри адміністративного
та фінансового права

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України
ЛЕМАК Василь Васильович,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»,
завідувач кафедри теорії та історії держави і права;

доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України
СКРИПНЮК Олександр Васильович,
Інститут держави і права ім. В. М. Корецького
НАН України, заступник директора;

доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України,
Заслужений діяч науки і техніки України
ХАРИТОНОВ Євген Олегович,
Національний університет «Одеська юридична
академія», завідувач кафедри цивільного права

Захист відбудеться 19 жовтня 2016 р. о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д.35.051.03 у Львівському національному університеті імені Івана Франка за адресою: 79000, м. Львів, вул. Січових Стрільців, 14, зал засідань юридичного факультету, ауд. № 409.

З дисертацією можна ознайомитись у Науковій бібліотеці Львівського національного університету імені Івана Франка (79005, м. Львів, вул. Драгоманова, 5).

Автореферат розіслано 15 вересня 2016 р.

**Учений секретар
спеціалізованої вченої ради**

В.О. Семків

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Постійний пошук оптимальної виборчої моделі, зміни виборчої системи та виборчого права в сучасній Україні свідчать не лише про інновації в цій сфері державотворення та правотворення, а про неналежну увагу до інституту виборності як невід’ємної складової української правової традиції. Водночас саме це поняття поєднує та систематизує історико-правові явища і процеси, які сформували сучасне розуміння виборності як необхідної складової суверенної, демократичної, правової та соціальної Української держави. Традиція виборності як наукове знання здатна акумулювати, узагальнити та осмислити історію ідеї виборності, історію виборчого права, історію виборчих практик, вона створює науково обґрунтовані історичні засади сучасного виборчого права в Україні. Сенс такого історіософського осмислення традиції виборності полягає також у виокремленні загального та конкретного, закономірного та особливого, власного та запозиченого в історико-правовому досвіді українців.

Численні наукові праці про виборність і виборче право в Україні прямо чи опосередковано довели, що інститут виборності є характерною історичною ознакою будь-якої спільноти українців – територіальної громади, громадянського суспільства, державного утворення чи держави. Отже, традиція виборності ніколи не переривалася, а тому має свої внутрішні чинники розвитку. Наукова констатація неперервності традиції виборності в Україні спричинила, однак, некритичне, а інколи ідеалістичне ставлення до конкретно-історичних практик її реалізації. Альтернативою такого ставлення може бути тільки історико-теоретичний синтез традиції виборності, який, ґрунтуючись на історії понять, органічно поєднує традицію виборності в часі – від минулого до сьогодення, від первісних виборчих практик та ідей до принципів сучасного виборчого права України. Саме така альтернатива запропонована у нашому дослідженні, яке свідомо відкидає ідею синтетичної історії виборів чи виборчого права в Україні, а натомість поглиблює знання про генетичні, історичні закономірності й традиції розвитку виборності, які визначають історичну унікальність традиції виборності українського народу. Для досягнення задекларованої мети конкретизовано уявлення українців про виборність і вибори у відповідних історично зумовлених поняттях, простежено еволюцію цих понять, механізм наповнення їх конкретно-історичним змістом та шляхи формалізації у принципах і нормах сучасного виборчого права. Вирішення таких завдань зумовило комплексний характер дисертаційного дослідження, виконаного на методологічних засадах наук історії держави і права, теорії права і держави, конституційного права, політології та соціології.

Найочевиднішою ознакою традиції виборності в Україні є її державотворчий і правотворчий характер. Виклики XXI ст. актуалізують весь потенціал

цієї традиції, переоцінюючи її внесок у державну та правову традицію українського народу. Отже, актуальність дослідження зумовлена осмисленням та переосмисленням історичного досвіду виборності, виявленням її можливостей в умовах реформування державної влади, місцевого самоврядування та розвитку громадянського суспільства.

Теоретичну основу дисертації становлять праці із загальної історії та історії держави і права вітчизняних науковців. До них належать: О. Аркуша, О. Атоян, І. Бойко, В. Верига, О. Гавриленко, Ю. Глизь, О. Головка, В. Гончаренко, В. Горбачов, Н. Гриб, М. Грушевський, П. Гураль, С. Дністрянський, Н. Єфремова, Ю. Кальниш, Л. Качковський, В. Кіселичник, М. Кобилецький, І. Козінцев, П. Кононенко, В. Кульчицький, О. Мироненко, Х. Моряк-Протопопова, І. Настасяк, О. Оглоблин, Ю. Павленко, Р. Петрів, В. Потоцький, В. Рум'янцев, В. Семененко, В. Семків, О. Сухий, І. Терлюк, Б. Тищик, І. Усенко, І. Франко, Є. Харитонов, Л. Хомко, Ю. Храмов, Д. Чорний, І. Чорновол, Н. Яковенко, О. Яриш та ін.

Підґрунтям дисертаційної роботи стали також праці з теорії права та держави. Зокрема, теоретичне осмислення традиції виборності прямо чи опосередковано здійснили Д. Гудима, М. Дамірлі, Ж. Дзейко, А. Заєць, В. Ковальчук, В. Косович, В. Лемак, Ю. Лобода, Л. Луць, Ю. Оборотов, Н. Оніщенко, Н. Пархоменко, Т. Попович, П. Рабінович, С. Рабінович, О. Скакун. Виборність та виборче право як інститут конституційного права досліджували М. Афанасьєва, М. Баймуратов, Б. Банашак, Ю. Барабаш, Н. Богашева, Л. Бориславський, Є. Бучковський, П. Ворона, Л. Гарліцький, А. Георгіца, К. Граєвський, М. Гранат, О. Ейхельман, В. Журавський, Г. Задорожня, Ю. Ключковський, А. Колодій, В. Копейчиков, О. Копиленко, М. Корнієнко, В. Кравченко, Ю. Лемішко, Р. Максакова, А. Мамичев, О. Марцеляк, В. Мелашенко, В. Молдован, О. Мурашин, Н. Мяловицька, В. Погорілко, Ю. Пуздрач, М. Савчин, П. Сарнецький, А. Селіванов, О. Скрипнюк, В. Скшидло, І. Словська, М. Ставнійчук, П. Стецюк, Ю. Тодика, В. Федоренко, Ю. Фрицький, В. Шаповал, Ю. Шемшученко, О. Щербанюк, Л. Явич, З. Ярош та ін.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана в межах науково-дослідних тем кафедри історії держави, права та політико-правових учень юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка на 2011–2014 рр. «Характерні риси розвитку державності, права та політико-правової думки в Україні та зарубіжних країнах» (номер державної реєстрації 01112U003267) та на 2015–2017 рр. «Актуальні проблеми історії державності і права в Україні та зарубіжних країнах, правових вчень і української правової думки» (номер державної реєстрації 0115U005817), кафедри конституційного права на 2012–2014 рр. «Конституційно-правове регулювання громадянського суспільства, правової держави та місцевого самоврядування в Україні» (номер державної реєстрації

0109U004357) та на 2015–2017 рр. «Удосконалення конституційного процесу, парламентаризму, конституційної юстиції та децентралізації публічної влади в Україні» (номер державної реєстрації 0115U006007), а також кафедри основ права України на 2007–2010 рр. «Порівняльно-правові аспекти європейської політики сусідства».

Мета і задачі дослідження. *Метою* дисертаційного дослідження є формування історико-правової концепції інституту виборності як особливої складової правової традиції українського народу – традиції виборності, характеристики історико-правового процесу її становлення, розвитку та правового забезпечення.

Досягнення цієї мети потребує розв'язання таких *задач*:

- з'ясувати розуміння інституту виборності як невід'ємної складової правової традиції українського народу, конкретизувати уявлення українців про виборність і вибори у відповідних історично зумовлених поняттях;

- схарактеризувати історіографічне знання про інститут виборності як складову правової традиції українців та стан сучасного дослідження цього інституту;

- схарактеризувати історико-правовий процес становлення та розвитку інституту виборності як самостійного правового явища;

- вивчити інститут та традицію виборності в Україні з позиції правознавства;

- довести іманентність та безперервність виборності стосовно до будь-якої спільноти українців;

- виконати періодизацію розвитку інституту виборності;

- розмежувати поняття та співвіднести поняття «інститут виборності» та «традиція виборності»;

- дослідити процес модернізації інституту виборності;

- з'ясувати механізм втілення традиції виборності у принципах виборчого права України;

- визначити форми впливу традиції виборності на правотворення в Україні.

Об'єктом дослідження є правова традиція українського народу.

Предметом дослідження є інститут виборності як складова правової традиції українського народу та його трансформація у традицію виборності, своєрідну та особливу з огляду на історію її виникнення та розвитку.

Методи дослідження. Світоглядна позиція автора зумовлена розвитком сучасної української історико-правової науки, для якої характерне проблемне і методологічне розширення проблематики. З огляду на це на концептуальному рівні методології дослідження знайшли своє застосування концепти, теорії та концептуальні підходи. Головне місце серед них посідає теорія правової традиції, сформована на засадах цивілізаційного підходу. Її положення уможливають застосування у дослідженні концептуальних

підходів правознавства – соціально-антропологічного та герменевтичного. Поєднання цих концептуальних підходів дало підстави сформувати таку методологічну стратегію дослідження, за якої поряд з традиційними для правознавства спеціальними методами використовують як провідний метод дослідження історико-понятійний метод. Використання історико-понятійного методу ґрунтується на постулаті про те, що історія відображена в певних поняттях. Вважаємо, що традиція виборності в Україні так само конденсована у певних поняттях, які сьогодні сформували поняттєвий апарат розуміння виборності у правовій науці. Проте історичні поняття та сучасні правові не завжди є тотожними. Становлення і розвиток традиції виборності влади як явища культури (передусім політичної та правової) – це неповторний, якісно відмінний від інших правових традицій процес, унаслідок якого формується юридичне поняття, що дає змогу досліджувати правову традицію як із зовнішньої, історичної перспективи, так і з внутрішньої, генетичної. Предметне і методологічне розширення проблематики традиції виборності влади в Україні неможливо пояснити тільки через дослідження зовнішнього історичного контексту, оскільки з формуванням традиції виборності у ній починає працювати внутрішній механізм відтворення і розвитку, вивчати який можна за допомогою спеціальних методів юридичних наук, наприклад, догматичного. Також інструментальною основою дисертації є діалектичний метод пізнання державно-правових явищ, який дає змогу розглядати інститут виборності у динаміці його становлення та розвитку, взаємозв'язку з іншими елементами держави і суспільства. Із застосуванням системного методу в роботі досліджено природу та моделі виборчих систем у взаємозв'язку з правовими системами тих чи інших країн, існуючими в них формами державного устрою, формами правління, системами органів державної влади. Завдяки методам моделювання і прогнозування в дослідженні зроблено пошук оптимальної виборчої системи. Використання методу тлумачення норм дає змогу з'ясувати та роз'яснювати зміст правових норм, що регулювали вибори до органів державної влади та місцевого самоврядування, а статистичного методу – виконати аналіз закономірностей розвитку інституту виборності.

Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає в тому, що вперше у вітчизняній юридичній науці комплексно досліджено інститут виборності в найширшому розумінні як складову української правової традиції. На підставі проаналізованих матеріалів і документів архівів системно висвітлено важливі аспекти формування інституту виборності державних органів у правовій традиції.

У дисертації сформульовано й обґрунтовано низку концептуальних положень, які характеризуються науковою новизною і мають важливе теоретичне та практичне значення. Елементи наукової новизни подано у таких положеннях, висновках і пропозиціях:

уперше:

- на засадах концепції правової традиції запропоновано авторське бачення інституту виборності як невід'ємної складової правової традиції українського народу, конкретизовано уявлення українців про виборність і вибори у відповідних історично зумовлених поняттях, простежено еволюцію усіх понять, механізм наповнення їх конкретно-історичним змістом та шляхи формалізації у принципах і нормах сучасного виборчого права;

- узагальнено та схарактеризовано історіографічне знання про інститут виборності як складову правової традиції українців, виокремлено основні етапи становлення сучасних вітчизняних уявлень про виборність, вибори та виборче право – донауковий та науковий;

- з'ясовано особливості наукових історіографічних знань про виборність – їхню значну ідеологізацію; похідний характер від знань про державу, право, політику; на їхній розвиток і поширення значний вплив мали не фахові історики та історики права, а провідні поети, письменники, художники, передусім Т. Шевченко та І. Франко. В історіографії традиції виборності виділено три основні напрями (концепції), в яких історіографічні знання об'єднані навколо ідей абсолютизації традиції виборності, її заперечення та юридикації;

- вивчено традицію виборності в Україні з позиції правознавства, вписано традицію виборності українців у європейський та світовий історико-правовий контекст з антропоцентричним акцентом, посилено увагою до ролі особи у формуванні традиції виборності, демократичних стандартів суспільного та державного життя. Вивчення інституту виборності як складової правової традиції українців спирається на досконалішу методологію сучасної української юридичної науки, збагачену комплексом сучасних методів історично-правових досліджень, сформованих історією понять. Уперше провідним методом дослідження традиції виборності став історико-понятійний метод, використання якого ґрунтується на постулаті про те, що історія відображена в певних поняттях;

- доведено, що виборність є характерною історичною ознакою будь-якої спільності українців – територіальної громади, громадянського суспільства, державного утворення чи держави. Отже, традиція виборності ніколи не переривалася, а тому має свої внутрішні чинники розвитку;

- виокремлено критерії та виконано періодизацію розвитку інституту виборності як складової правової традиції українців з виділенням трьох етапів – архаїчного етапу, патримоніально-партикулярно-теологічного та політико-правового. Для архаїчного етапу характерною є незначна роль права як соціального регулятора, переважання інших регуляторів виборності, передусім звичаїв. Роль права як регулятора зростає на патримоніально-партикулярно-теологічному етапі, проте йдеться насамперед про зростання ролі партикулярного права, яке регулює виборність в окремих місцевостях,

містах, або в окремих станах, групах населення. Серед інших соціальних регуляторів на цьому етапі виділяються релігійні норми. Для політико-правового етапу характерним є переважання виборчого права як регулятора, становлення систематичного виборчого законодавства та виборчих систем;

- розмежовано, співвіднесено і скориговано поняття «інститут виборності» та «традиція виборності», наголошено, що традиція виборності формується раніше за інститут в юридичному сенсі, пояснює своєрідність, особливість виборності як правового явища з огляду на історію його виникнення і розвитку. Визначено провідну особливість традиції виборності в Україні, яка полягає в тому, що інститут виборності тривалий історичний час розвивався в рамках української звичаєво-правової системи, яка була основою для його трансформації в інститут державного права, самоврядного права та громадянського суспільства;

- виділено та досліджено як історико-правовий процес процес модернізації інституту виборності, який ґрунтується на традиції виборності і полягає в конкретно-історичному збагаченні традиції виборності новаціями, трансформації власного і запозиченого історичного досвіду унаслідок утвердження та розвитку українського та європейського конституціоналізму, політичної та правової доктрини, виборчого права та законодавства. Виокремлено основні етапи модернізації: а) ранньомодернізаційний етап (XVI–XVIII ст.) з визначальною новацією виборності державної влади; б) середньомодернізаційний етап (середина XIX – початок XX ст.) з визначальною новацією формування виборчого права як інституту конституційного права; в) пізньомодернізаційний етап (20–30 рр. XX ст.) з визначальною новацією формування принципів загального, рівного, прямого виборчого права та встановлення обмежень (цензів) виборчого права; контрмодернізаційний етап (1920–1990 рр. в Радянській Україні) з визначальною новацією формування тоталітарної виборчої політики, яка забезпечувала владу однієї політичної партії з формальним збереженням демократичних інститутів виборчого права; г) етап посттоталітарної модернізації (1991 р. – по теперішній час), визначальною новацією якого є становлення виборчого законодавства, утвердження права українського народу на вільні вибори та демократичних виборчих практик;

- з'ясовано механізм формалізації традиції виборності в сучасних принципах виборчого права України, обґрунтовано розуміння принципу виборчого права як основоположної ідеї, яка виражає суть і призначення інституту виборності в державній і правовій традиції та пронизує процес формування й реалізації як традиції виборності, так і виборчого права, пов'язує минуле (традицію виборності) із сучасністю (виборче право) та майбутнім (виборчі новації);

- визначено форми впливу традиції виборності на правотворчість в Україні: збереження та розвиток історико-правових понять виборності та

розвиток на цій підставі понятійно-термінологічного апарату; формування правосвідомості та правової доктрини; історичне обґрунтування необхідності створення правових норм, які формалізували б особливості інституту виборності в українського народу, та систематизації виборчого права. Констатовано, що реальний розвиток інституту виборності як складової української правової традиції передбачає систематизацію виборчого права (ухвалення Виборчого кодексу), гармонізацію виборчого права України з виборчим правом Європейського Союзу (передусім, у частині місцевих виборів), мораторій на часті й численні зміни виборчого законодавства;

удосконалено:

- розуміння виборності як складного та багатоаспектного явища, яке посідає особливе місце серед історичних досягнень цивілізації, у сучасному демократичному суспільстві є фундаментальним принципом формування та функціонування інститутів системи народовладдя, державних органів, органів місцевого самоврядування, політичних партій, інститутів громадянського суспільства;

- поняттєво-категоріальний апарат історико-правової науки шляхом виокремлення і співвідношення категоріальних пар «народоправство» – «демократія»; «суб'єктивне виборче право» – «об'єктивне виборче право», «виборче право» – «виборче законодавство», «право народу на вільні вибори» – «обов'язок держави організувати вільні вибори»;

- положення про низку закономірностей взаємодії традиції виборності, виборчого права та виборчих практик, зокрема таких як діалектична єдність, первинність архаїчних виборчих практик стосовно виборчого права;

- пропозиції щодо систематизації виборчого законодавства, ухвалення єдиного кодифікованого нормативного акта – Виборчого кодексу України;

- розуміння феномену самотності українського виборчого права як необхідної умови його розвитку;

дістали подальшого розвитку:

- знання про співвідношення внутрішніх і зовнішніх чинників у формуванні виборчого права в Україні, місце та роль традиції виборності у становленні регіонального (європейського) підходу до змісту міжнародних виборчих стандартів і міжнародно-правового захисту права народу на вільні вибори;

- історія виборності та виборчого права в Україні як процес формування суспільної традиції, яка акумулювала політичні, правові та соціальні цінності українського народу;

- теза про те, що серед основних наукових шкіл історії права, які впливали на усвідомлення традиції виборності, варто виокремити історичну школу права, що вважала демократизм природним для українського народного духу.

Теоретичне і практичне значення результатів дослідження полягає у тому, що вони можуть бути використані:

– у науково-дослідній сфері – для формування об'єктивної концепції вітчизняної історії виборчого права; історико-правового обґрунтування процесів розвитку виборчого права та виборчої системи в Україні;

– у практичній юридичній діяльності – для внесення змін і доповнень до Законів України «Про вибори народних депутатів України», «Про вибори Президента України», «Про місцеві вибори», прийняття Виборчого кодексу України;

– у навчальному процесі – під час викладання студентам-юристам загальних і спеціальних навчальних курсів «Історія держави і права України», «Історія держави і права зарубіжних країн», «Конституційне право», «Порівняльне правознавство». Окремі результати дисертації впроваджені в навчальний процес Львівського національного університету імені Івана Франка, їх застосовують під час підготовки бакалаврських та магістерських кваліфікаційних робіт, викладання дисциплін «Історія держави та права України», «Історія держави та права зарубіжних країн», «Конституційно-процесуальне право України», «Місцеві вибори в Україні» для студентів ОКР «Бакалавр» напряму підготовки 6.030401, ОКР «Спеціаліст» напряму підготовки 7.03040101 та ОКР «Магістр» напряму підготовки 8.03040101 спеціальності «Правознавство» (довідка про використання результатів дисертаційного дослідження І.М. Панкевича у викладанні навчальних дисциплін № 2300-В від 19.05.2016 р.). В Інституті права та психології Національного Університету «Львівська Політехніка» результати дослідження впроваджено у викладання навчальних дисциплін «Конституційно-процесуальне право України», «Виборчий та референдний процес в Україні» для студентів денної та заочної форми навчання та слухачів магістратури (акт про впровадження результатів дисертаційного дослідження від 24.05.2016 р.). Результати дисертаційного дослідження також використовуються у роботі Центральної виборчої комісії України (довідка про використання результатів дисертаційного дослідження І.М. Панкевича у роботі ЦВК № 21-43-1332 від 09.06.2016 р.).

Апробація результатів дисертації. Окремі положення наукової роботи обговорено на методологічному семінарі викладачів кафедри конституційного права юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка. Дисертація була предметом обговорення на розширеному засіданні кафедри історії держави, права та політико-правових учень юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка. Про основні положення дисертації автор доповідав на 43 міжнародних та регіональних наукових конференціях, зокрема, міжнародній конференції «Актуальні проблеми правової держави та європейської інтеграції» (м. Вроцлав, Республіка Польща, лютий 2002 р.), II міжнародній конференції «Розвиток демократії та демократична освіта в Україні» (м. Одеса, травень 2002 р.), міжнародній конференції «Проблема місцевого самоврядування

у Європі, яка об'єднується» (м. Брно, Чеська Республіка, вересень 2003 р.), міжнародній конференції «Європа Унії та Федерації» (м. Краків, Республіка Польща, травень 2004 р.), III міжнародній конференції «Розвиток демократії та демократична освіта в Україні», (м. Львів, травень 2005 р.), міжнародній конференції «Фінансування політичних партій» (м. Вільнюс, Литовська Республіка, вересень 2006 р.), регіональних наукових конференціях «Проблеми державотворення та захисту прав людини в Україні» (м. Львів, лютий 2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016 рр.); міжнародних науково-практичних конференціях: «Міське лідерство та формування представницької демократії» (м. Люблін, Республіка Польща, квітень 2007 р.); «Політичні партії – партійне лідерство» (м. Щецін, Республіка Польща, травень 2007 р.); всеукраїнській науково-практичній конференції «Взаємодія громадян та правоохоронних органів в контексті формування правової держави: правові, історичні, філософські та психологічні аспекти» (м. Львів, травень 2008 р.); міжнародному круглому столі «Порівняльне правознавство: філософські, історико-правові та галузеві аспекти» (м. Львів, травень 2010 р.); міжнародних науково-практичних конференціях «Центрально-Східна Європа у добу інтеграції та трансформації. Політичний вимір» (м. Замость, Республіка Польща, травень 2011 р.); «Вплив міжнародних стандартів на розвиток демократії та захисту прав людини» (м. Варшава, Республіка Польща, квітень 2012 р.); «Міське самоврядування у Центральній Європі на зламі ХХ-ХХІ століття» (м. Бидгощ, Республіка Польща, листопад 2012 р.); міжнародному українсько-польському симпозиумі, присвяченому проблемам реформування місцевого самоврядування (м. Львів, червень 2013 р.); п'ятому засіданні польсько-українського клубу конституціоналістів «Принцип самоврядування у конституційному праві Польщі та України» (м. Жешув, Республіка Польща, жовтень 2013 р.); міжнародних конференціях «Конституційні принципи формування та розвитку громадянського суспільства в Польщі та в Україні» (м. Жешув, Республіка Польща, жовтень 2013 р.); «Моделі захисту прав людини: європейська та американська. Аксиологія. Інститути. Ефективність». (м. Варшава, Республіка Польща, квітень 2014 р.); «Системи захисту прав людини: європейська та азіатська. Універсальна інспірація, культурні передумови, реалізаційні бар'єри» (м. Варшава, Республіка Польща, квітень 2015 р.); «Центрально-Східна Європа у процесі трансформації та інтеграції. Безпековий вимір» (м. Замость, Республіка Польща, травень 2015 р.); «Системи захисту прав людини: європейська та африканська. Універсальний контекст, регіональна специфіка, реалізаційні передумови» (м. Варшава, Республіка Польща, квітень 2016 р.); II всеукраїнській науково-практичній конференції «Теорія і практика конституціоналізму: український та зарубіжний досвід» (м. Львів, квітень 2016 р.); міжнародній науково-практичній конференції «Виборче право України в контексті європейських демократичних стандартів» (м. Київ, травень 2016 р.).

Публікації. Основні положення дисертації викладено у двох індивідуальних монографіях, 25 статтях у виданнях, які внесені до Переліку наукових фахових видань України, та періодичних зарубіжних наукових виданнях; 12 наукових публікаціях, що додатково відображають результати дослідження, а також 12 тезах доповідей на наукових і науково-практичних конференціях. Окремі питання, пов'язані з темою дисертаційної роботи, висвітлено в колективній монографії «Форма держави країн Центрально-Східної Європи» (2011 р.), **особистий внесок** здобувача становить розділ «Форма держави Україна» (с. 736–803).

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, чотирьох розділів, які поділяються на підрозділи, списку використаних джерел (837 найменувань на 75 сторінках). Загальний обсяг дисертації становить 452 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність та необхідність проведення дослідження теми дисертації в контексті розвитку історико-правової науки, традиції виборності та виборчого права в Україні, визначено його мету і завдання, об'єкт і предмет проведеного наукового пошуку, сформульовано наукову новизну та викладено основні положення, що винесені на захист. Висвітлено наукове і практичне значення одержаних результатів, зазначено про їхню апробацію, публікації автора з теми дисертаційного дослідження, описано структуру та обсяг дисертації.

Розділ 1 «Традиція виборності як правове явище: теоретичні та методологічні засади дослідження» присвячений аналізу проблематики традиції виборності та методології її дослідження, складається з двох підрозділів.

У *підрозділі 1.1. «Становлення та сучасний стан наукової розробки проблематики традиції виборності»* вивчено історіографію традиції виборності в Україні.

Історіографічні знання про традицію виборності в Україні проаналізовано за різними тематичними критеріями. Цьому сприяє також їхня особливість, а саме чіткий поділ на донаукові та наукові. Джерела, які дають змогу досліджувати донаукове історіографічне знання про традицію виборності в Україні, численні та різноманітні. Для більшості авторів історичних творів тяглість традиції виборності, народоправства виокремлює українців як народ серед інших народів. Погляд на виборність чи «виборче начало» як ознаку «особливого духу» українського народу переважає у донауковому знанні про інститут виборності в державній традиції українців. Найбільш концентровано його виклав В. Антонович в одному зі своїх виступів. Ця ідея отримала правову форму у Конституції Пилипа Орлика, в якій обґрунтовано не тільки

історичність українського народу, його право на свободу і самовизначення, а й демократичні засади суспільного життя, серед яких виборність є провідною засадою. Хоча розуміння українського народу та його історії в Конституції Пилипа Орлика є частиною міфологічного знання, як історико-правове поняття воно об'єднує як донаукове, так і наукове історіографічне знання про інститут виборності та традицію виборності. Це поняття стає центральним (ядром) для кола історико-правових понять, серед яких як символічні – «хата – батьківщина», так і наукові – «демократія», «право на вибір» тощо. Серед тих, хто веде лінію – український народ – народоправство – демократія, знакові для України постаті з різних сфер її життя та культури: Т. Шевченко, М. Драгоманов, М. Грушевський, А. Шептицький та ін.

Поняття народ (нація) та його право на вільний вибір є головним у колі історико-правових понять, які конденсують традицію виборності в Україні, і на початках наукової історіографії інституту виборності. Вважаємо, що наукову історіографію традиції виборності започаткував М. Грушевський, який уперше серед українських істориків застосував національний критерій для визначення тематичних меж історії. Відтак подальша еволюція відповідей М. Грушевського на ключові питання української історії: роль еліт і роль мас, ідея держави, зміст поняття «нація», – безпосередньо впливала на історіографічне знання про інститут виборності в Україні, формуючи його в рамках народницької історіографії.

Особливе місце в історіографічному знанні про традицію виборності в Україні посідають документи українських церков, які не тільки відображають їхню позицію з питань виборності, демократії, форми держави, виборчого права, а й почасти обґрунтовують та скеровують виборчу політику церкви. Проте у всіх описаних попередніх поглядах превалювала держава, а не право. Юридизація історіографічного знання про традицію виборності відбулася тоді, коли акцент у її дослідженні зосередився на розумінні виборності як правового явища, а інституту виборності як складової правової традиції. На нашу думку, одним із перших цей акцент зробив політик і правник Сергій Шелухін. В концепції С. Шелухіна увиразнюються дві тенденції, характерні для подальшої юридизації досліджень інституту виборності в Україні. Йдеться про формування концепту традиції виборності як складової правової традиції та про інтернаціоналізацію історико-правових понять, які цю традицію описують. Такий науковий підхід стає наскрізним у працях багатьох учених-правознавців, наприклад В. Старосольського.

Інша тенденція, яку ми умовно назвали «інтернаціоналізація історико-правових понять традиції виборності», безпосередньо пов'язана з розвитком української юридичної науки.

Традиція наукових досліджень у галузі правничої термінології, сформована систематичною діяльністю державних органів, громадських організацій, наукових товариств, окремих учених та правників, заклала

підгрунтя для сучасного поняттєво-термінологічного апарату. У підрозділі розглянуто окремі поняття, пов'язані з виборністю. Передусім до них належать такі ключові терміни, як «вибори», «виборче право», «виборча система», «демократія», «народ», «нація», «влада», «народовладдя», і т.п. Понять і термінів, пов'язаних з виборністю, є значно більше. Наголосимо, що багато з них донині ще не сформувалися остаточно.

У підрозділі доведено, що основні поняття, які безпосередньо пов'язані з інститутом виборності, є історичними, тобто сформувалися в історико-правовому процесі становлення традиції виборності в Україні. Окрім того, потрібно констатувати значну розвиненість цих понять та не менш значний плюралізм у їхньому розумінні. Такий плюралізм зумовлений не тільки складністю, конкретно-історичним характером, а й тим, що їх вивчають різні науки, що послуговуються різним методологічним інструментарієм.

У підрозділі 1.2 *«Методологія історико-правового дослідження традиції виборності влади в Україні»* визначено основні концептуальні підходи, обґрунтовано необхідність застосування авторської методології дослідження традиції виборності влади, яка сприйняла імпульси, що виходять від філософії права, теорії права та держави, історії права, конституційного права як наук з розвинутими методологічними основами. Узагальнено погляди науковців на «нову історію права», яка є поняттям, сформованим у свідомому протистоянні до традиційної парадигми. Традиційна історико-правова доктрина тісно пов'язувала право з державою, ґрунтуючись на позитивістському розумінні права. Проте таке розуміння права не було панівним на початках розвитку української історико-правової науки і не залишається єдиним у сучасності. Розширення об'єкта дослідження спонукало до осмислення самого поняття «історико-правова наука». Розвиток традиції виборності пов'язаний з історико-правовими процесами, які не стосуються безпосередньо держави в її усталеному розумінні, а пов'язаний з іншими спільнотами (наприклад, громадами, цехами, партіями, народними судами тощо). У дисертації історія виборності інтерпретована через її поняття, а поняття розуміємо історично. Такий підхід надає дослідженню історико-теоретичного характеру. Водночас максимально широке, характерне для нової історії права чи історії понять розуміння об'єкта дослідження, закономірно ставить питання про їхнє співвідношення з галузевою юридичною наукою, у нашому випадку з історичними знаннями науки конституційного права.

Основою для добору концептуальних підходів, методів та прийомів дослідження стало авторське розуміння традиції виборності влади як складової правової традиції України. Таке розуміння зумовило вибір антропологічного підходу як провідного концептуального підходу дослідження традиції виборності влади в Україні. Йдеться про соціально-антропологічний підхід, напрацьований представниками політичної філософії, історичної антропології, філософії права, який майже не знайшов

застосування, спираючись на український матеріал. «Пристаєвати» соціально-антропологічний підхід до вивчення традиції виборності цілком можливо з огляду на історію його формування, зорієнтовану серед іншого на проблему «сутність людини та її вибір». Соціально-антропологічний підхід до дослідження традиції виборності дає змогу узгодити філософську теорію вибору з політичною теорією виборності та основними концепціями праворозуміння. Він уможливує і наголошує на конкретно-історичному аналізі виборності влади в Україні. Виборність постає не як історичний імператив, щось генетично притаманне українському народові, а як результат тривалого і неоднозначного історико-правового досвіду. Нормативно осмислений цей досвід і є традицією виборності влади в Україні.

У підрозділі соціально-антропологічний підхід, який уможливує пізнання природи та сутності виборчих прав людини через з'ясування природи і сутності людських спільнот, а також явищ, які мають соціальне походження, доповнено потребним та герменевтичним підходами. Потребовий підхід дає змогу пізнання виборності через з'ясування специфіки людських потреб, інтересів, цілей, а також мотивів і намірів діяльності. Герменевтичний підхід сприяє пізнанню традиції виборності через інтерпретацію текстів, у яких закріплюються правові принципи тощо.

Реалізація подібних завдань ставить запитання, які приводять нас до слів, що їх необхідно досліджувати як поняття. За таких умов комплексу традиційних для сучасної української історико-правової науки методів недостатньо. Окрім апробованих спеціальних методів, передусім історико-правового та порівняльно-правового, заслуговує на увагу історико-понятійний. Цей метод дає змогу прочитувати слова в їхньому соціальному і політичному контексті, який був у минулому, згодом інтерпретується у взаємовідношення слова і предмета або факту. Тільки завдяки діяхронному принципу конкретний аналіз окремих понять перетворюється з історичної інвентаризації в історію понять.

Використання історико-понятійного методу ґрунтується на постулаті про те, що історія відображається в певних поняттях. Вважаємо, що традиція виборності в Україні так само конденсується у певних поняттях, які сьогодні сформували поняттєвий апарат розуміння виборності у правовій науці. Проте історичні поняття та сучасні правові не завжди є тотожними. Становлення і розвиток традиції виборності влади як явища культури (передусім політичної та правової) – це неповторний, якісно відмінний від інших правових традицій процес, у результаті якого формується юридичне поняття, що дає змогу досліджувати правову традицію як із зовнішньої, історичної перспективи, так і з внутрішньої, генетичної. Предметне і методологічне розширення проблематики традиції виборності влади в Україні неможливо пояснити тільки через дослідження зовнішнього історичного контексту, з формуванням традиції виборності у ній починає працювати внутрішній

механізм відтворення і розвитку, вивчати який можна за допомогою спеціальних методів юридичних наук, наприклад, догматичного.

Розділ 2 «Гене́за традиції виборності влади на українських землях (IX–XX ст.)» складається з двох підрозділів. Він присвячений питанням становлення традиції виборності влади та формуванню і розвитку сучасного виборчого законодавства в Україні.

У підрозділі 2.1 «Становлення традиції виборності влади в Україні» зазначено про те, що історико-правовий процес в Україні неможливо осмислити без розуміння традиції виборності влади та її впливу на всі його складові – державотворення, правотворення, трансформацію суспільного устрою та громадянського суспільства тощо. Отож з узагальнюючим поняттям «виборність» і з його складовими поняттями так чи інакше пов'язані зміни української історії, в тім числі історії права. Це стосується однаковою мірою всіх її періодів та етапів, однак деякі з понять є наскрізними, такими, що майже у незмінному вигляді проходять через всі етапи історико-правового процесу, а деякі сформувалися і характеризують його певний етап чи кілька етапів. Найтісніший зв'язок поняття «виборність» чи «традиція виборності» в українській історії має з поняттям «народоправство». Народоправство в українців розвивалося в умовах різноспрямованих історико-правових процесів, серед яких найважливішими були становлення влади, держави, права, суспільних (територіальних громад), професійних (цехів), релігійних (братств) спільнот громадянського суспільства. Отже, сформувалися три історичні лінії народоправства: народоправство в управлінні державою; народоправство як самоврядування спільнот (передусім громад); народоправство як складова громадянського суспільства. Зазначені історичні лінії найбільш повно і яскраво відобразилися в історії демократичного віча, яке на початках постало як народні збори і заснувало традицію парламентаризму українців (як складову державної і правової традиції), традицію самоврядування (як орган міського самоврядування) та традицію громадського врядування (у формі мітингу, зборів, сходу тощо).

Дещо іншу природу мала виборність у територіальних громадах, передусім міських, сформована на засадах міського (магдебурзького) права. Традиція виборності в самоврядуванні українських міст формувалася упродовж всієї тривалої історії магдебурзького права в Україні і не залежала від різних історичних ліній у розвитку виборності державних органів. Це дає підстави стверджувати, що поняття виборність на українських землях у Середньовіччі, чи принаймні більшій його частині, змінювалося разом з розумінням поняття «народоправство».

Перехід до представництва середньовічного зразка уможливив виборність державних органів, органів самоврядування та судів. Це зумовило виникнення виборчих практик, на яких історично ґрунтуються окремі сучасні принципи та конструкції виборчого права. Проте більшість

зазначених історико-правових процесів залишилися незавершеними, відтак суперечливими з погляду їхньої оцінки. Серед таких становлення «козацької демократії», яке відображає питомо українську лінію у розвитку традиції виборності. Для цієї лінії характерним є перенесення звичаєвих виборчих практик у процеси державотворення та правотворення Козацької України (Гетьманщини).

Від самих початків перебування українських земель у складі Московської держави «демократизм» козацьких інститутів суперечив панівній у цій державі традиції до абсолютизації влади. Правова політика російського абсолютизму у сфері створення системи виборів до державних органів була спрямована на збереження самодержавної політичної системи і майже не вплинула на традицію виборності українців. Певне значення для її розвитку мала сформована у другій половині XIX ст. система виборів у місцеві органи влади, яка отримала необхідні характеристики, притаманні цьому явищу – від детального виборчого законодавства до налагодження традиції і порядку виборів, від проголошених виборчих прав учасників голосування до чітких механізмів реалізації активного і пасивного виборчого права.

Проаналізувавши законодавство про вибори в місцеві органи влади та виборчі практики в період «великих реформ», ми наголошуємо на організації першої в історії Російської імперії виборчої системи, яка була далека від досконалості. Незважаючи на це, сам факт виборності в Російській імперії залишався однією з потенційних можливостей зміни самодержавства. Отже, тогочасна суперечлива виборча практика забезпечила неперервність історичного досвіду виборності влади в Україні.

Важливе значення у цьому досвіді мали розвиток виборчого права та виборчих практик на західноукраїнських землях Австрійської імперії та Австро-Угорської монархії. В Австро-Угорській монархії сформувалася модерна виборча система, яка ґрунтувалася на засадах виборності представницьких загальноімперських органів, представницьких органів коронних країв та органів місцевого самоврядування. Вибори стали одним з основних способів формування державних органів та органів самоврядування.

Важливим етапом становлення виборчого права в Україні є період існування Української Народної Республіки, який був дуже коротким, а тому більшість демократичних проектів законів про вибори УНР не були реалізованими.

Період функціонування гетьманату був нетривалим, і тому не можна було реалізувати виборчу реформу. Його позитивною рисою є те, що Павло Скоропадський мав намір створити в Україні правову державу. Гетьманські закони виражали намір підтримки побудови громадянського суспільства, запроваджуючи рівність усіх без огляду на національність, мову чи інші ознаки.

У Західноукраїнській Народній Республіці, незважаючи на те, що вона існувала історично короткий проміжок часу, було схвалено низку законів, які стосувалися виборчого права.

Особливістю міжвоєнного етапу (1919–1939) в розвитку традиції виборності українців можна вважати боротьбу жінок за виборчі права та їхню активну участь у виборчих перегонах на західноукраїнських землях. До цього часу українські жінки, як зрештою й жінки інших неоколоніальних держав, до складу яких входили українські землі, були позбавлені виборчих прав, або обмежені у цих правах.

Після занепаду Української Народної Республіки та Гетьманату розпочинається новий етап української історії – період становлення радянського законодавства, яке формувало відмінну від «буржуазної» виборчу систему, яка дозволяла відсунути народ від участі у здійсненні влади, а голосування ставало своєрідним тестом лояльності виборців до Комуністичної партії. Стверджуючи про радянський період розвитку українського виборчого законодавства включно з періодом «перебудови» в Радянському Союзі, зазначимо, що цей досвід є складовою історико-правового процесу формування традиції виборності влади в Україні.

У підрозділі 2.2. «*Формування та розвиток сучасного виборчого законодавства в Україні*» сучасне виборче законодавство показано у процесі його становлення та вдосконалення, формування правових цінностей, які відрізняють його від виборчого законодавства інших історичних етапів. Щодо останнього періоду формування виборчого законодавства сучасної незалежної української держави треба зазначити, що протягом цього часу простежувалися зміни виборчого законодавства. Зокрема, наслідком застосування змішаної (мажоритарно-пропорційної) системи було створення вперше після здобуття Україною незалежності умов для виявлення політичних переваг суспільства, яке тривалий час функціонувало в умовах однопартійної системи, де провідна роль Комуністичної партії не підлягала жодному сумніву. Потім відбувся перехід до «чисто» пропорційної виборчої системи у парламентських виборах, а з 2012 р. – повернення до змішаної виборчої системи. Відмінність цієї системи від попередніх «версій» змішаних систем, які застосовували в новітніх українських парламентських виборах, полягає в тому, що з виборчого процесу були усунуті блоки політичних партій і «прохідний» поріг у пропорційній складовій було збільшено до 5%.

Щодо інституту президента в Україні треба зазначити, що протягом короткого проміжку часу відбулося його становлення та сформувалися засади функціонування напівпрезидентської форми правління, пізніше – рух у бік президентської форми правління та відновлення, після самоусунення від влади В. Януковича, парламентсько-президентської форми правління.

Що стосується розвитку законодавства про місцеві вибори, то воно також постійно перебувало в пошуках такої виборчої системи, яка б давала змогу

максимально враховувати інтереси місцевих громад. Наслідком цілої низки реформ став Закон України «Про місцеві вибори» від 7 липня 2015 р., за яким відбулися останні місцеві вибори. Аналізуючи закон та недовгу практику його застосування, можемо стверджувати, що він не став своєрідною виборчою «панацеєю», але суттєво наблизив українське виборче законодавство до європейських стандартів.

Розділ 3 «Традиція та новації у виборчому законодавстві України» складається з двох підрозділів.

У підрозділі 3.1 «Загальні вибори як реалізація традиції виборності влади в Україні» наголошено, що розвиток традиції виборності в Україні не тільки охоплює різні історико-правові процеси, а й забезпечує зв'язок між минулим, сьогоденням і майбутнім виборчого права. У цьому сенсі поняття «традиція» в категоріальному апараті історії та теорії держави і права виконує низку пояснювальних, аксіологічних та ідентифікуючих функцій, що розкривають змістовну та формально-юридичну специфіку виборності, яка є однією з найважливіших властивостей сучасного суспільства та забезпечує його життєздатність. На нашу думку, особливістю еволюції традиції виборності влади в Україні за умов нелінійного розвитку держави та права є її оформлення, передусім у правових принципах. Вивчення історичного досвіду українського народу та порівняння його з досвідом інших країн свідчить, що українці приділяли значну увагу принципам права загалом і принципам виборчого права зокрема. Зміст принципу загальності виборів у дисертації проаналізовано в контексті поділу виборчих прав на активне право – право обирати та пасивне виборче право – право бути обраним. Особлива увага у підрозділі зосереджена на виборчих цензах, оскільки їхнє коло значно впливає на забезпечення практичної можливості реалізувати своє право на участь у формуванні влади. Конкретні наступні рішення щодо реалізації принципу загальності виборів ґрунтуватимуться на розумінні його як однієї з найважливіших правових цінностей українського народу.

Загалом принцип загальності виборів є найяскравішим виявом традиції виборності влади в Україні, чинником стабільності в суспільстві, що забезпечує зв'язок між минулим, сьогоденням й майбутнім не тільки виборчого права, правової культури, а закладає стійкий розвиток усього суспільства.

У підрозділі 3.2 «Новації у виборчому законодавстві України» з'ясовано, що коли традиція виборності влади в Україні найповніше виявляється у принципах права, то новації – у виборчій системі. Вибір виборчої системи – важливе питання, яке часто спонукає до гострої дискусії. На результат виборів впливають, з одного боку, уподобання виборців, а з іншого – правила підрахунку голосів. Отже, можна стверджувати, що не існує нейтральної виборчої системи, адже наслідком застосування відповідного різновиду підрахунку голосів є досягнення результату, який може суттєво відрізнятись

від результату, досягнутого під час застосування іншого різновиду підрахунку голосів виборців.

Демократичні держави іноді змінюють свої виборчі системи. Стабільними є держави «атлантичної» англо-американської традиції. У континентально-європейській політичній традиції, до якої належить й Україна, регулярна зміна виборчої системи – нормальне явище. На підставі виконаного аналізу механізму діяльності різних видів виборчих систем можна дійти висновку, що мажоритарна виборча система відносної та абсолютної більшості не може повністю забезпечити реалізацію демократичного принципу політичного представництва. Позитивною рисою мажоритарних виборчих систем є те, що застосування мажоритарної системи відносної та абсолютної більшості забезпечує безпосереднє (пряме) представництво жителів відповідного виборчого округу. Пропорційна виборча система є демократичнішою і дає змогу більшою мірою, ніж мажоритарна забезпечити реалізацію демократичного принципу політичного представництва. Безсумнівною позитивною рисою застосування пропорційної або ж змішаної пропорційно-мажоритарної виборчої системи у нашій державі є передусім те, що політичні партії, професійний рівень яких постійно зростає з часу ліквідації однопартійності, тобто протягом останніх понад двадцяти років, отримали можливість реального впливу на суспільне життя, оскільки значно зросла їхня політична роль. Уперше в українській пострадянській історії партії стали не декораціями, а основними «несучими конструкціями» політичної системи держави. Завдяки запровадженню пропорційної системи відбулася монополізація партіями права формування парламенту. Надію на поліпшення нинішньої ситуації щодо реального представництва політичними партіями інтересів виборців дає ухвалений українським парламентом Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання і протидії політичній корупції» від 8 жовтня 2015 р. Цим законом до чинного Закону України «Про політичні партії в Україні» від 5 квітня 2001 р. включено додатковий розділ IV-1, який присвячений державному фінансуванню політичних партій. Зокрема, ст. 17-3 цього розділу закону передбачає, що політична партія має право на отримання державного фінансування її статутної діяльності, якщо на останніх чергових або позачергових виборах народних депутатів України її виборчий список кандидатів у народні депутати України у загальнодержавному багатомандатному виборчому окрузі отримав не менше 2% голосів виборців від загальної кількості голосів виборців, поданих за всі виборчі списки кандидатів у народні депутати України у загальнодержавному багатомандатному виборчому окрузі. Позитивною рисою зазначеного закону є також те, що він встановлює не тільки державне фінансування діяльності «ефективних» політичних партій, а й їхню сувору звітність за використання цих коштів. Все це разом повинно сприяти транспарентності, прозорості у діяльності політичних партій,

що дасть змогу відсіяти так звані партії – одноденки чи партії – клони, які створюються під конкретні вибори, або ж узагалі під відповідних людей.

Розділ 4 «Традиція виборності як основа принципів вільних, рівних, прямих виборів та тасмного голосування» складається з чотирьох підрозділів, у яких досліджено становлення відповідних принципів виборчого права на основі традиції виборності.

У підрозділі 4.1 *«Вільні вибори як історико-правова передумова формування демократії в Україні»* зазначено, що мета вільних виборів – забезпечення фактичної, активної та постійної політико-правової участі громадян у вирішенні усіх найважливіших аспектів суспільного життя. Вільні вибори становлять основний елемент стабільної демократії, будучи однією з підвалин правової держави. Адже народовладдя є важливим елементом, що відображає якісні риси демократичної правової держави. Принцип вільних виборів повинен гарантувати виборцеві свободу голосування у виборах. З іншого боку, принцип вільних виборів стосується процесу формування волі виборців. У цьому випадку виникає конфлікт інтересів політичних партій, які пропонують застосування пропорційної виборчої системи, політичних партій та окремих кандидатів, що хочуть застосовувати змішану виборчу систему, а також тих кандидатів, яким вигідніше застосовувати мажоритарну виборчу систему.

Вільні вибори означають, що виборець самостійно приймає рішення щодо участі у виборах. На результати голосування не повинна впливати явка виборців: якщо проголосував принаймні один виборець – вибори вважають такими, що відбулися. Хоча обрання колегіального органу державної влади чи місцевого самоврядування невеликою кількістю голосів зменшує рівень його легітимності, або ж необхідне повторне голосування, якщо законодавець передбачив, що вибори є дійсними за умови досягнення мінімального порогу участі виборців у голосуванні.

Історико-правовий процес формування принципу вільних виборів на основі традиції виборності досяг етапу його конкретизації в чітких стандартах, серед яких традицію виборності найбільш повно відображає тасмність голосування та конкурентність виборчої кампанії в умовах політичного плюралізму.

У підрозділі 4.2 *«Становлення принципу рівних виборів як гарантії виборчих прав громадян»* наголошено, що тільки завдяки пошануванню цього принципу держава отримує легітимізацію для застосування дискримінації щодо певних справ (наприклад, стягнення податків). Протягом усього часу новітньої історії пострадянської України у разі застосування різних видів виборчих систем завжди були проблеми з реалізацією окремих аспектів принципу рівності виборчого права. Попри значний поступ у цій сфері, сьогодні важко стверджувати про гарантування повної реалізації зазначеного принципу у правозастосувальній практиці в Україні. Йдеться про те, що

наслідком змін, які відбуваються в Україні після розпаду Радянського Союзу і тривають нині, є той факт, що принцип рівності виборчого права поступово перетворюється з принципу, який був встановлений лише у Конституції та виборчому законодавстві, у такий, що є не тільки законодавчо встановлений, а й, що важливіше, дотримується на практиці. Принцип рівності виборчого права декларують усі закони, що регулюють проведення парламентських, президентських та місцевих виборів в Україні.

Принцип рівності виборчого права, як і принцип загальності виборчого права, належить як до активного, так і до пасивного виборчого права. Тобто виборче законодавство передбачає рівність шансів для усіх учасників виборів. Кожний суб'єкт пасивного виборчого права має рівні можливості щодо участі у виборах, а окремі кандидати не можуть використовувати займані посади для виборчих зловживань. Запровадження принципу рівноправності кандидатів дає змогу додатково гарантувати виборчі права громадян і стає черговим кроком на шляху демократизації виборів.

У підрозділі 4.3 «Прямі вибори – невід'ємна риса Української демократичної держави» зазначено, що пряме виборче право означає, що беручи участь у виборах, громадяни віддають свій голос «за» чи «проти» кандидата на виборну посаду чи політичну партію. Такі вибори є суттєво демократичнішими, ніж непрямі, оскільки не передбачають наявності жодних посередників між виборцями та кандидатами на виборні посади. На відміну від принципів загального та рівного виборчого права, принцип прямих виборів не належить до універсальних. Очевидним, однак, є те, що реалізація принципу прямих виборів в умовах застосування мажоритарно-пропорційної виборчої системи у парламентських виборах та у виборах до Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласних, районних, міських, районних у містах рад, у яких виборець голосує не тільки безпосередньо за кандидата у депутати, а й за виборчий список кандидатів у депутати від політичної партії, за цих умов підлягає модифікації. Натомість у виборах Президента України, депутатів сільських, селищних рад, а також сільських, селищних, міських голів, у яких застосовують мажоритарну виборчу систему відносної більшості, виборці голосують безпосередньо за відповідного кандидата. З погляду дотримання встановленого у Конституції України та у відповідних виборчих законах принципу прямих виборів найбільш відповідною для цього принципу з усіх застосовуваних до цього часу в Україні систем голосування є мажоритарна виборча система відносної більшості в одномандатних виборчих округах. Сьогодні цю систему використовують під час виборів Президента України, народних депутатів України в одномандатних округах, депутатів сільських, селищних рад, а також сільських, селищних, міських голів.

У підрозділі 4.4 «Впровадження принципу таємного голосування в Україні» зазначено, що сьогодні складно уявити демократичні вибори без

таємного голосування, яке стало однією з родових ознак прямих виборів. Таємне голосування є тим видом голосування, який унеможливорює контроль над волевиявленням виборців. Найпоширенішим є таємне голосування за допомогою виборчих бюлетенів, які заповнюють виборці у спеціальному приміщенні або кабіні та у складеній формі або у спеціальному конверті поміщають до виборчої скриньки. Таємність голосування належить до базових принципів виборчого права, що гарантують у багатьох міжнародних та національних правових актах, у тім числі в національному законодавстві України.

Поняття «таємне голосування» поєднує в собі дві складові частини: таємне голосування (тобто відсутність контролю за волевиявленням виборців) та відсутність примусу у процесі здійснення волевиявлення виборців. Правозастосувальна практика засвідчує низку негативних тенденцій. Першою так званою технічною перешкодою на шляху забезпечення принципу таємного голосування є недостатня кількість кабін для голосування та використання виборчого обладнання, яке дає змогу контролювати волевиявлення виборців.

Окрему увагу в підрозділі приділено питанню примушування виборців до участі у виборах, чим порушується принцип таємності волевиявлення виборців. Незважаючи на законодавчу заборону примушування громадян до участі у виборах, на практиці застосовують різні методи впливу. Найтиповішою є агітація щодо участі у виборах представниками влади, які наголошують на громадянському обов'язку виборців, а також на тому, що їхнє проведення значно обтяжує державний бюджет. Отож треба брати участь у виборах, оскільки проведення повторного голосування обтяжуватиме державний бюджет.

Непрямым способом примушування виборців до участі у виборах є практика одночасного проведення парламентських та місцевих виборів. Є думка, що активність виборців буде більшою, якщо ці два види виборів проводитимуть одночасно. Поєднуючи їх, влада, по суті, змушує виборців, що прийшли голосувати на парламентських виборах, голосувати й на місцевих. Наслідком такого непрямого примушування виборця є висока кількість голосів, відданих «проти всіх» у поєднаних з парламентськими місцевих виборах.

Отже, реалізація принципу таємного голосування зумовлює створення низки законодавчих та організаційних заходів і процедур, які повинні унеможливити будь-який контроль за процесом голосування і забезпечити свободу волевиявлення громадянина на виборах.

ВИСНОВКИ

У дисертації теоретично узагальнено і по-новому розв'язано важливу наукову проблему, що концептуалізується в цілісному історико-правовому дослідженні інституту виборності в Україні як складової української правової традиції. Розвиток виборчого законодавства в сучасній Україні зорієнтований на актуальні політичні процеси та політичні цінності. За таких умов нівелюється, або значно применшується правовий зміст виборності, ускладнюється розуміння виборності як правового явища. Динаміка виборчого права превалює над його стабільністю. Виборність опиняється поза межами правознавчого дискурсу. Зростають ризики, пов'язані із запозиченням виборчого досвіду інших народів, адаптацією виборчих технологій та виборчих практик інших держав. Це призводить до нехтування традицією виборності – необхідною складовою державної та правової традиції українського народу. Апелювання до поняття «традиція виборності» визначило історико-теоретичний підхід до дослідження виборності, виборів, виборчого права. З огляду на це в дисертаційному дослідженні традиція виборності показана як правове явище, для якого притаманні такі ознаки, як стійкість, незмінність, стабільність, повторюваність і характерність. Як невід'ємна складова правової традиції вона є закономірністю розвитку виборчого права, що визначається особливостями його національно-історичного розвитку і полягає в наступності правового менталітету, джерел і принципів виборчого права, правових інструментів і процедур виборчої діяльності.

В описі генези традиції виборності влади історичний та генетичний підхід нашого дослідження нерозривно пов'язані з ідеєю часу, скеровані на виявлення стійкої послідовності у змінах, які мають не випадковий, а причинно зумовлений характер. Традиція виборності влади в Україні досліджена на основі історичного та генетичного підходів, постала як оригінальне правове явище. Її становлення та розвиток є неповторним, якісно відмінним від інших правових традицій процесом, у результаті якого сформувався «внутрішній» юридичний зміст – юридична догма, яка дає змогу розглядати виборче право як з зовнішньої, історичної, перспективи, так і з внутрішньої, генетичної. Саме тому традиція виборності поєднує минуле, сучасне та майбутнє у розвитку виборчого права, виборчої системи та виборчих практик в Україні.

Специфіка історико-правового дослідження традиції виборності зумовила увагу до історіографічного знання про інститут виборності, визначальним для якого є звертання до формально-юридичних моментів, до історії правових понять. Таке історіографічне знання вирізняється суттєвими особливостями. До сьогодні воно не виділилось в окремий тематичний напрям української історіографії, незважаючи на значну кількість публікацій, предметом дослідження яких прямо чи опосередковано є виборність, вибори, виборче

право. Почасти це пояснюємо комплексністю історіографічного знання про інститут виборності з огляду на те, що він є предметом вивчення різних наук, зокрема філософії, соціології, політології тощо, а також відсутністю історичних синтезів, подібних до історіографії історії держави, права, парламентаризму, конституціоналізму.

Другою особливістю історіографічних знань про традицію виборності в Україні є їхній поділ на донаукові та наукові. Для донаукових історіографічних знань, які становлять кількісно більшу частку загального історіографічного знання про виборність, характерним є міфологічне, релігійне та філософське осягнення історії виборності, яке знайшло своє відображення в літописах, релігійно-проповідних, правничих, літературно-художніх та інших творах та об'єднало два стремління – намагання українців утвердитися як європейський народ та довести своє історичне право на демократичну державу. Поняття народу (нації) та його права на вільний вибір залишається головним на початках наукової історіографії інституту виборності, генетичний зв'язок якої з донауковою забезпечила Конституція Пилипа Орлика, а національний зміст сформувала концепція та історична схема М. Грушевського. Ідеологізація поняття «українського народу», а згодом «української нації» зумовила особливості наукових історіографічних знань про виборність в Україні. Вони є результатом значного політичного та методологічного плюралізму, який мав похідний характер від знань про інші історико-правові явища, значним чином формувалися нефаховими істориками та мали прикладний характер у боротьбі українців за свої виборчі права. Концептуально історіографічні знання об'єднуються навколо ідеї абсолютизації традиції виборності, її заперечення та юридизації.

У дисертаційній роботі уперше узагальнено історіографічне знання, провідною ідеєю якого є юридизація традиції виборності, тобто вивчення традиції виборності з позиції правознавства, передовсім науки історії права.

Виділення досліджень інституту традиції виборності як окремого напрямку історико-правової науки стало можливим за умов розвитку її методологічної бази, зокрема завдяки історико-понятійному методу, використання якого ґрунтується на тому, що історія відображається в певних поняттях.

Використання історико-понятійного методу у дисертації довело, що традиція виборності в Україні відображається у певних поняттях, які сформулювали поняттєвий апарат розуміння виборності у правовій науці. За допомогою цих понять історико-правову традицію виборності досліджено із зовнішньої історичної перспективи та з внутрішньої, генетичної. У підсумку аргументовано, що з формуванням традиції виборності у ній починає працювати внутрішній механізм відтворення та розвитку, результати якого отримують своє відображення у догматиці виборчого права.

Внутрішні чинники розвитку традиції виборності зумовили виділення правового критерію для періодизації розвитку інституту виборності як

складової правової традиції українців. Наукова оцінка ролі права та інших соціальних регуляторів у розвитку інституту виборності дала змогу виділити його три етапи: архаїчний; патримоніально-партикулярно-теологічний та політико-правовий. Протягом цих трьох етапів роль права як регулятора виборності зростає. Проте провідною особливістю традиції виборності в Україні є те, що інститут виборності тривалий історичний час розвивався в рамках української звичаєво-правової системи. Аналізуючи її багату практику в Україні як у часи державності українських земель, так і в той період, коли вони були складовими частинами різних державних утворень, ми дійшли висновку, що вона позитивно вплинула на неперервність історико-правового процесу модернізації інституту виборності, який полягає у конкретно-історичному збагаченні традиції виборності новаціями. Хоча є в історичній спадщині традиції виборності в Україні й сторінки, які можна характеризувати як негативний досвід. Зокрема, перша в історії Російської імперії виборча система не передбачала принципів загальності, рівності виборів, прямого волевиявлення виборців, таємного голосування. Реальної змагальності в цей період не могло виникнути з юридичних причин, оскільки такого поняття, як «агітаційна діяльність» у законі не було. Панував принцип випадковості вибору, оскільки виборці найчастіше нічого не знали про кандидатів на відповідні посади.

Значний внесок у традицію виборності влади вніс розвиток виборчого права та виборчих практик на західноукраїнських землях Австрійської імперії та Австро-Угорської монархії. Систематичний розвиток отримало виборче право як складова конституційного права та виборче законодавство. Виборче законодавство також розвивалося системно, з урахуванням юридичної сили джерел права, передусім нормативно-правових актів. Поряд з австрійськими та австро-угорськими конституціями у виборчому законодавстві виділяють виборчі ординації, які, по суті, стали національними законами. Розробка проектів конституцій та їхнє ухвалення, а також ухвалення виборчих ординацій ознаменувалися серйозною політичною боротьбою за реалізацію прогресивних, реформаторських змін у виборчому праві. За короткий історичний проміжок на західноукраїнських землях усталилося розуміння виборів як способу легальної політичної боротьби за права українського народу, сформувалося бачення і перспектива таких понять як «конституційне право обирати та бути обраним», «виборче право», «виборче законодавство», «виборча система», «прямі вибори», «виборчі цензи», «принципи виборчого права», «порушення виборчого права», «юридичний захист виборчих прав» тощо. У межах одного покоління українців розуміння виборів як одного з найважливіших інститутів конституційного права вдалося відтворити у державотворчій та правотворчій діяльності відроджених українських держав початку ХХ ст.

Вагомий внесок у традицію виборності влади було зроблено й у період існування Західноукраїнської Народної Республіки. Зокрема, зазначимо, що

законодавство ЗУНР передбачало низку обмежень здійснення активного та пасивного виборчого права. Виборчого права були позбавлені психічно хворі особи; особи, щодо яких законної сили набув вирок суду за вчинення злочинів, зокрема вбивства, розбою, зґвалтування, крадіжки; особи, покарані за злочини проти виборчих прав у виборах законодавчих органів ЗУНР; особи щодо яких більш ніж два рази протягом останніх двох років застосовували покарання за пияцтво. Таких широких обмежень виборчого права, як у Західноукраїнській Народній Республіці, ніколи більше українське законодавство не передбачало. Багато з них, на нашу думку, варто визнати обґрунтованими.

Конкретно-історичним є і досвід урегулювання виборчого процесу в радянський період історії України (зокрема, наприкінці існування СРСР), який дає підстави дійти таких висновків: 1) здійснена у Конституції Української РСР зовнішня демократизація виборчої системи створювала потенційні можливості для реформування системи голосування за одного зазначеного кандидата в реальний вибір між декількома кандидатами без суттєвої зміни існуючих правових норм. Тобто правова система була підготовленою до здійснення політичних та соціальних реформ, що відбувалися в Радянському Союзі у період «перебудови». Наслідком таких «формальних» реформ стало те, що радянське виборче законодавство епохи «пізнього» Леоніда Брежнєва, завданням якого було маскуванню механізмів фактичного формування офіційних органів влади, почало реально діяти в інших суспільно-політичних умовах; 2) радянська виборча система, з урахуванням її фіктивності та завчасно «запрограмованими» результатами виборів, не мала можливості подальшого розвитку у суспільній політичній свідомості. Ця система викликала негативні емоції та байдужість, перешкождала виборцеві зрозуміти значення та зв'язок між його волевиявленням та суспільно-політичними змінами у державі; 3) фіктивний характер виборів до рад та їхнє підпорядкування Комуністичній партії спричинили те, що у свідомості пересічного радянського громадянина цінність активного та пасивного виборчого права була незначною. Адже насправді влада перебувала в руках керівництва Комуністичної партії, а не органів державної влади. Верховна Рада Української РСР була тільки знаряддям легітимізації рішень, що приймалися партійними функціонерами.

Загалом, аналізуючи період розвитку радянського виборчого законодавства, зазначаючи про певну корисність цього досвіду для подальшого реформування виборчого законодавства незалежної України, наголосимо, що існуюча на той час виборча система дозволяла усунути народ від участі у здійсненні влади, а голосування ставало своєрідним тестом лояльності виборців по відношенню до Комуністичної партії. Неможливо було стверджувати про реалізацію принципу поділу влади у системі, в основі якої лежала марксистсько-ленінська теорія соціалістичної держави. Принцип поділу влади був заміщений принципом єдності влади трудящих мас, уособленням якого були ради.

Історичність виборчого права та виборчої системи в Україні не тільки зумовлює особливості виборності влади як правового явища, а й є певним індикатором проблем їхнього сучасного розвитку. Така роль традиції почасти пов'язана з тенденціями розвитку юридичної науки, коли абсолютний простір незмінних правил та непорушних прецедентів, які характеризували традиційну юриспруденцію, відійшов. На його місці ми маємо «життєвий простір» з багатьма сферами цінностей. Саме виборність влади є тією цінністю, яка пов'язує традицію виборності з новачіями у розвитку виборчого права. Отож всі необхідні новачії, попри існуючі множини перспектив розвитку виборності, повинні незмінно втілювати існуючі цінності. Взаємодія на основі цінностей традиції та новачії, тексту та контексту дали підстави виокремити коло проблем, які потребують правового вирішення.

Чинне українське виборче законодавство, яке регулює порядок проведення місцевих виборів, нечітко визначає коло осіб, що володіють активним виборчим правом. Наприклад, таке право у місцевих виборах часто не можуть реалізувати хронічні алкоголіки та наркомани, які з приводу їхнього примусового лікування у спеціальних медичних закладах закритого типу, зареєстровані поза місцем свого фактичного перебування. Не дають змогу чітко визначити перелік осіб, які володіють активним виборчим правом у всіх видах місцевих виборів, і норми української Конституції. Мова йде про проблему тлумачення того, чи є поняття «житель» тотожним поняттю «громадянин», чи «виборець». Зрештою, важливою є також проблема визначення того, чи є мешканцем у розумінні закону особа, яка в певному населеному пункті (селі, селищі, місті) володіє нерухомістю й постійно там проживає, але не є там зареєстрованою. Вважаємо доцільним внести зміни до законодавства про проведення місцевих виборів щодо права голосування за місцем проживання, оскільки нині чинне законодавство встановлює таке право лише щодо інвалідів та хворих осіб, які не можуть самостійно пересуватися. Потрібно надати можливість активного і пасивного виборчого права у місцевих виборах іноземцям та апатридам, як це відбувається у державах – членах ЄС.

Необхідно «оптимізувати» мінімальний віковий поріг для пасивного виборчого права у парламентських виборах. Більш обґрунтованим як такий поріг був би двадцятип'ятирічний вік, оскільки його досягнення дає змогу кандидатові на парламентський мандат мати певний рівень знань та орієнтації у суспільному житті, сформувати свої політичні погляди. Варто також підвищити вік для реалізації пасивного виборчого права й у місцевих виборах, оскільки особа, яка досягнула на день виборів віку 25 років напевно ж має більший досвід для виконання покладених на неї завдань, а також мала час здобути відповідний рівень освіти. Треба заповнити наявну в українському законодавстві прогалину, яка стосується освітнього цензу, оскільки відсутність вимог щодо мінімального рівня освіти для кандидатів

на посаду Президента України, кандидатів у народні депутати України, у депутати відповідних місцевих рад, а також на посади сільських, селищних, міських голів аж ніяк не сприяє підвищенню якості кадрового забезпечення відповідних органів державної влади та місцевого самоврядування. Потрібно змінити порядок складання кандидатами у народні депутати майнових декларацій, використавши відповідний польський досвід. Правового врегулювання потребує закріплення ступеня володіння державною мовою, який дав би змогу визначити, чи достатній рівень володіння мовою кандидатів на таку високу державну посаду. До часу досягнення стабільності політичних симпатій українських виборців доцільно було б залишити виборчий поріг для політичних партій на нинішньому 5% рівні, або ж навіть зменшити його до 3–4% голосів виборців.

У виборах до колегальних органів влади доцільним було б застосувати систему преференційного голосування, яке дає змогу виборцеві самостійно встановлювати порядок розміщення кандидатів у виборчому списку, що є іншим, ніж той, який запропонувала політична партія. У цьому випадку виборець, голосуючи за виборчий список політичної партії, має значно більші можливості для впливу на отримання мандатів вміщеними в цьому списку особами. Зазначену систему можна було б використовувати як у парламентських, так і у місцевих виборах, – до обласних, районних рад, а також міських рад середніх та великих міст (з населенням понад 200 тис. жителів). Якщо ж йдеться про вибори депутатів міських рад (малих міст), тут, на нашу думку, взагалі варто відмовитися від застосовуваної нині у місцевих виборах змішаної системи на користь мажоритарної, як це практикують під час виборів депутатів сільських та селищних рад.

Потрібно встановити детальні критерії ідентифікації виборців, внісши зміни та доповнення до нині чинного виборчого законодавства в усіх видах виборів в Україні, де б у вичерпний спосіб визначали категорії осіб, для яких встановлюють спеціальний режим голосування. До таких категорій осіб, на нашу думку, варто зарахувати інвалідів I та II груп інвалідності, а також осіб, що мають обмежені можливості самостійно пересуватися. Потрібно запровадити чітку процедуру ідентифікації осіб, які з приводу хвороби не могли прийти на виборчу дільницю. У першому випадку це могло б бути досягнення виборцем 75–80-річного віку, що стало б підставою для включення його до відповідної категорії виборців. У другому випадку треба було б чітко визначити порядок ідентифікації осіб.

Наведені нами розмірковування унаочнюють проблеми, які існували свого часу та існують нині у сфері розвитку традиції виборності влади в Україні. Хотілося б, щоб здійснений у цій дисертації аналіз був використаним у процесі подальшого реформування українського виборчого законодавства. Вважаємо, що сьогодні український парламент може ухвалити єдиний кодифікований нормативний акт – Виборчий кодекс України, який врегулював би усі види

виборів в Україні та замінив би низку виборчих законів, що часто ухвалюють напередодні виборів та враховують не інтереси виборців, а кон'юктурні інтереси тих політичних сил, які перебувають при владі напередодні чергових чи позачергових виборів. Ми сподіваємося, що наслідком цього реформування стане не тільки удосконалення правозастосувальної практики, а й поліпшення рівня життя громадян України.

Традиція виборності влади в Україні відкрита майбутньому, пошукам рівноваги між традиціями і новаціями у виборчій системі та виборчому праві України. Тим самим перегукується з пошуками української ідентичності і нашого місця у світі. Незаперечним є те, що розвиток традиції виборності влади є одним з найбільш зрозумілих природних шляхів повернення до європейських цінностей.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії:

1. Панкевич І. М. Традиція виборності влади в Україні: монографія / І. М. Панкевич. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2015. – 488 с. (Рецензії В. Лемака у журналі «Публічне право». – 2016. – № 1 (21). – С. 368–370 та С. Камосінського у *Studia z Zakresu Prawa, Administracji i Zarządzania Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy*. – 2015. – № 8. – С. 169–172).
2. Pankevych I. Zasady prawa wyborczego Ukrainy. Monografie naukowe WSEI, Innovatio Press Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Ekonomii i Innowacji / Ivan Pankevych. – Lublin, 2008. – 360 s. (Рецензія В. Семківа у Віснику Львівського університету. Серія міжнародні відносини. – 2011. – Вип. 28. – С. 323–325).
3. Nóra Chronowski, Tímea Drinóczi and Tamara Takács (eds.), *Governmental Systems of Central and Eastern European States*, Oficyna – Wolters Kluwer Polska 2011, ISBN 978-83-264-0209-8, 845 pp. (Рецензія К. Лачмаєра у *Vienna Journal on International Constitutional Law*. – 2011. – N 4. – P. 697–698).

Статті у наукових фахових виданнях України з юридичних наук:

1. Панкевич І. М. Імперативізація парламентського мандату в Україні та інших європейських державах (порівняльно-правовий аналіз) / І. М. Панкевич // Вісник Львів. ун-ту. Серія юридична. – Вип. 50. – Львів. – 2010. – С. 118–126.
2. Панкевич І. М. Принцип таємності голосування як гарантія вільних виборів: міжнародні стандарти та український досвід / І. М. Панкевич // Вісник Львів. ун-ту. Серія міжнародні відносини. – Вип. 31. – Львів. – 2012. – С. 198–207.

3. Панкевич І. М. Прямі вибори як принцип українського виборчого права / І. М. Панкевич // Вісник Львів. ун-ту. Серія юридична. – Вип. 57. – Львів. – 2013. – С. 169–178.

4. Панкевич І. М. Виборчі цени як чинник обмеження виборчих прав громадян / І. М. Панкевич // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. – Вип. 22. – Частина II. – Том 1. – Ужгород. – 2013. – С. 168–172.

5. Панкевич І. М. Інститут безпосередньої демократії та розвиток українського конституціоналізму / І. М. Панкевич // Вісник Львів. ун-ту. Серія юридична. – Вип. 58. – Львів. – 2013. – С. 95–102.

6. Панкевич І. М. Реалізація активного виборчого права в Україні: сучасний стан та шляхи вдосконалення / І. М. Панкевич // Публічне право. – 2014. – № 3. – С. 15–22.

7. Панкевич І. М. Становлення виборчих систем в Україні: аналіз позитивних та негативних рис / І. М. Панкевич // Часопис цивілістики : наук.-практ. журн. / Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». – Одеса. – 2014. – № 17. – С. 85–91.

8. Панкевич І. М. Вибори як засіб легітимізації влади / І. М. Панкевич // Науковий вісник Чернівецького ун-ту. Серія правознавство. – № 714. – Чернівці, 2014. – С. 43–47.

9. Панкевич І. М. Становлення інституту офіційних спостерігачів як важливий чинник у розвитку традиції виборності в Україні / І. М. Панкевич // Вісник Львів. ун-ту. Серія юридична. – Вип. 61. – Львів. – 2015. – С. 264–272.

10. Панкевич І. М. Традиція виборності влади в Україні: категоріально-поняттєвий апарат дослідження / І. М. Панкевич // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки. – № 825. – Львів. – 2015. – С. 262–268.

Статті у наукових періодичних виданнях інших держав з напрямку, з якого підготовлено дисертацію:

1. Pankevych I. Prawa człowieka na Ukrainie: historia i współczesność / Ivan Pankevych // Acta Univesitatis Wratislaviensis Nr 2486, Przegląd Prawa i Administracji Uniwersytetu Wrocławskiego. Tom LIII. – Wrocław, 2003. – S. 195–212.

2. Pankevych I. Verfassungsrechtliche Garantien zum Schutze der Menschenrechte in der Ukraine und in den stabilen demokratischen Staaten / Ivan Pankevych // Osteuropa Recht Gegenwartsfragen aus den Rechten des Ostens 51. Jahrgang. Heft 3. Juni 2005. – P. 254–262.

3. Pankevych I. Financing of Political Parties in Ukraine and European Experience / Ivan Pankevych // Die Finanzierung von politischen Parteien in Europa, Bestandsaufnahme und Europäische Perspektive, Gerrit Manssen (red.), Regensburger Beiträge zum Staats- und Verwaltungsrecht. Band 9. – Frankfurt am Main, 2008. – P. 189–196.

4. Pankevych I. Rola partii politycznych na szczeblu lokalnym w świetle reformy systemu wyborczego na Ukrainie / Ivan Pankevych // *Partie polityczne – przywództwo partyjne*, J. Sielski (red.), – Toruń–Szczecin, 2008. – S. 331–338.

5. Pankevych I. Przywództwo lokalne w świetle nowelizacji ustawodawstwa wyborczego Ukrainy / Ivan Pankevych // *Przywództwo lokalne a kształtowanie demokracji partycypacyjnej*, S. Michałowski, K. Kuć-Czajkowska (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Marii-Curie Skłodowskiej. – Lublin, 2008. – S. 83–92.

6. Pankevych I. Referendum na Ukrainie: teoria i praktyka / Ivan Pankevych // *Studia wyborcze*. Centrum Studiów Wyborczych. – Tom VII. – Łódź, 2009. – S. 73–89.

7. Pankevych I. Ewolucja ustawodawstwa wyborczego na Ukrainie / Ivan Pankevych // *Europa Środkowo-Wschodnia w procesie transformacji i integracji*. Wymiar polityczny. H. Chałupczak, M. Pietraś, P. Tosiek (red.). Seria wydawnicza *Monografie i opracowania*. – Nr 4. – Wydawnictwo Officina Simonidis. – Zamość, 2010. – S. 199–216.

8. Pankevych I. Współczesne demokratyczne problemy Ukrainy: wymiar prawno-polityczny / Ivan Pankevych // *Współczesne oblicza demokracji*. Pod red. D. Gizickiej. – Wydawnictwo Adam Marszałek. – Toruń, 2010. – S. 105–119.

9. Панкевич І. Виборче право в Україні у період відродження української державності після І світової війни / І. Панкевич // *Вроцлавсько-Львівський юридичний збірник*. № 2. А. Бойко, М. Маршал (ред.). – Львів, 2011. – С. 117–134.

10. Pankevych I. Kształtowanie się doktryny prawa wyborczego w postradzieckiej Ukrainie / Ivan Pankevych // *Rozpad ZSRR i jego konsekwencje dla Europy i świata*. Tom V. Część IV. Reinterpretacja po dwudziestu latach. Pod red. A. Jach i M. Kuryłowicza, Księgarnia Akademicka. – Kraków, 2012. – S. 247–258.

11. Pankevych I. Zmiany w prawie wyborczym Ukrainy: plusy i minusy dla integracji europejskiej / Ivan Pankevych // *Akademia Marynarki Wojennej*. Colloquium. Kwartalnik nr 2. – Gdynia, 2012. – S. 191–206.

12. Pankevych I. Samorząd lokalny a rozwój społeczeństwa obywatelskiego na Ukrainie / Ivan Pankevych // *Przeszłość i teraźniejszość samorządu terytorialnego w Europie Środkowej*. Pod red. Z. Bukowskiego i S. Kamosińskiego. – Bydgoszcz, 2013. – S. 115–121.

13. Панкевич И. М. Право выбирать и быть избранным в Украине: исторические решения и новые вызовы / И. Панкевич // *Uniwersalny i regionalny wymiar ochrony praw człowieka*. Nowe wyzwania – nowe rozwiązania. Tom 2. Pod red. naukową J. Jaskierni. Wydawnictwo Sejmowe. – Warszawa, 2014. – S. 38–45.

14. Pankevych I. Cenzusy wyborcze na Ukrainie a doświadczenie światowe / Ivan Pankevych // *Studia Bydgosko-Lwowskie*. Prawo. Samorząd Terytorialny. Gospodarka. – Tom I. – Bydgoszcz, 2015. – S. 63–70.

15. Панкевич И. М. Роль ОБСЕ в реформировании избирательного законодательства Украины / И. М. Панкевич // *Europejski system ochrony praw człowieka. Aksjologia, instytucje, efektywność*. Pod red. naukową J. Jaskierni. – Wydawnictwo Adam Marszałek. – Toruń, 2015. – S. 332–342.

Наукові публікації, що додатково відображають результати дослідження:

1. Pankevych I. Europejskie standardy praw człowieka a prawo krajowe – przykład Ukrainy / Ivan Pankevych // *Studia prawno-europejskie*, Tom VI, M. Seweryński, Z. Hajn (red.). Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego. – Łódź, 2002. – S. 46–57.

2. Pankevych I. European Integration: with or without Ukraine? / Ivan Pankevych // *Osteuropa-Recht Gegenwartsfragen aus den rechten des ostens* 49 Jahrgang, Heft 5, Oktober 2003, Köln. – S. 458–462.

3. Pankevych I. Horyzonty ukraińskie w poszerzonej Europie / Ivan Pankevych // *Zeszyty Europejskie*, Nr 24, Warszawa 2004. – S. 32–36.

4. Pankevych I. Rozszerzenie Unii Europejskiej i eurointegracyjna perspektywa Ukrainy / Ivan Pankevych // *Europa Unii i Federacji. Idea jedności narodów i państw od średniowiecza do czasów współczesnych*. – Kraków, 2004. – S. 397–406.

5. Pankevych I. Bezpieczeństwo narodowe jako podstawa ograniczania praw człowieka w Polsce i na Ukrainie / Ivan Pankevych // *Bezpieczeństwo narodowe a grupy dyspozycyjne*, J. Maciejewski, O. Nowaczyk (red.), *Acta Univesitatis Wratislaviensis* Nr XXXVII, Wrocław 2005. – S. 35–40.

6. Pankevych I. Współczesne problemy geopolityczne Ukrainy / Ivan Pankevych // T. Marczak (red.), *Racja stanu. Studia i materiały*. – Półrocznik nr 2 (2), 2007. – Wrocław, 2007. – S. 77–86.

7. Pankevych I. Formation and Development of Administrative Justice in Ukraine / Ivan Pankevych // *Zeszyty Naukowe, Międzynarodowe Studia Społeczno-Humanistyczne Wyższej Szkoły Ekonomii i Innowacji w Lublinie*, Nr 6 (1/2008), P. Czarnecki (red.), Lublin 2008. – S. 133–141.

8. Pankevych I. Europejska perspektywa Ukrainy / Ivan Pankevych // *Polityka zagraniczna i bezpieczeństwa krajów wspólnoty niepodległych państw*. W. Baluk (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego. – Wrocław, 2008. – S. 99–109.

9. Pankevych I. Constitutional Court of Ukraine in the judicial system of Ukraine / Ivan Pankevych // *Zeszyty Naukowe, Międzynarodowe Studia Społeczno-Humanistyczne Wyższej Szkoły Ekonomii i Innowacji w Lublinie*, Nr 7 (2/2008), P. Czarnecki (red.). – Lublin 2008. – S. 49–57.

10. Pankevych I. Konstytucyjne gwarancje ochrony praw człowieka a interesy bezpieczeństwa narodowego / Ivan Pankevych // *Bezpieczeństwo międzynarodowe: wyzwania i zagrożenia XXI wieku*, P. Olszewski, T. Kapuśniak, W. Lizak (red.), Radom 2009. – S. 145–151.

11. Pankevych I. Prawa człowieka a europejskie aspiracje Ukrainy / Ivan Pankevych // *Polityczne dylematy Europy*, W. Gizicki (red.). – Toruń, 2009. – S. 96–108.

12. Панкевич І. М. Місцеве самоврядування – важливий елемент становлення громадянського суспільства в Україні / І. М. Панкевич // *Наукові записки Вінницького державного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія Історія*. 36. наук. праць ; за заг. ред. проф. П. С. Григорчука. – Вип. 19. – Вінниця. – 2011. – С. 176–181.

Тези наукових доповідей:

1. Панкевич І. М. Конституційні гарантії захисту прав людини в Україні та країнах сталої демократії (спроба порівняльного аналізу) / І. М. Панкевич // *Розвиток демократії та демократична освіта в Україні : Матеріали II Міжнародної наукової конференції (Одеса, 24–26 травня 2002 р.)*. – Київ, 2003. – С. 251–259.

2. Панкевич І. М. Україна та Європейський Союз (реалії та перспективи) / І. М. Панкевич // *Україна в сучасному світі : Матеріали Міжнародної конференції (Ялта, 12–15 вересня 2002 р.)*. – Київ, 2003. – С. 179–185.

3. Pankevych I. Organy samorządu terytorialnego na Ukrainie: pełnomocnictwa i stosunki z organami państwowej władzy wykonawczej / Ivan Pankevych // *«Jakość administracji publicznej. Materiały międzynarodowej konferencji naukowej (Cedzyna k. Kielc, 24–26 września 2004 r.)*, J. Łukasiewicz (red.), Rzeszów 2004, – S. 329–336.

4. Панкевич І. М. Порівняльний аналіз принципів виборчого права України та деяких країн Європейського Союзу (на прикладі Республіки Польща) / І. М. Панкевич // *Розвиток демократії та демократична освіта в Україні: Матеріали III Міжнародної конференції*. – Львів, 2005 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.democracy.kiev.ua/publications/collections/conference_2005/section_16/Pankevych.doc

5. Панкевич І. М. Проблема імперативного мандату народних депутатів України у контексті реалізації їхньої конституційної незалежності / І. М. Панкевич // *Проблеми державотворення і забезпечення прав людини в Україні: Матеріали XV науково-практичної конференції (Львів, 4–5 лютого 2009 р.)*. – Львів. – 2009. – С. 123–126.

6. Панкевич І. М. Обмеження виборчих прав громадян: законодавство України та європейський досвід / І. М. Панкевич // *Порівняльне правознавство: філософські, історико-теоретичні та галузеві аспекти: Матеріали II Всеукраїнського круглого столу (Львів, 28 травня 2010 р.)*. Львів. ун-т внутрішніх справ. – Львів. – 2010. – С. 396–401.

7. Панкевич І. М. Вільні вибори як передумова побудови громадянського суспільства / І. М. Панкевич // *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні : Матеріали XIX звітної науково-практичної конференції*

(Львів, 7–8 лютого 2013 р.). В. Семків (ред.), Вид-во Львів. ун-ту. – Львів, 2013. – С. 94–95.

8. Панкевич І. М. Виборчі системи в Україні: проблеми становлення / І. М. Панкевич // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні : Матеріали XX звітної науково-практичної конференції (Львів, 6–7 лютого 2014 р.). В. Семків (ред.). Вид-во Львів. ун-ту. – Львів. – 2014. – С. 157–159.

9. Панкевич І. М. Інститут виборів та легітимізація влади / І. М. Панкевич // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні : Матеріали XXI звітної науково-практичної конференції (Львів, 12–13 лютого 2015 р.): у 2 ч. Ч. 1. – Львів: Юридичний факультет ЛНУ імені Івана Франка, 2015. – С. 170–172.

10. Панкевич І. М. Методологія дослідження традиції виборності влади в Україні / І. М. Панкевич // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні : Матеріали XXII звітної науково-практичної конференції (Львів, 4–5 лютого 2016 р.): – Львів: Юридичний факультет ЛНУ імені Івана Франка, 2016. – С. 91–95.

11. Панкевич І. М. Традиція виборності влади у виборчій політиці Української Греко-католицької церкви / І. М. Панкевич // Теорія і практика конституціоналізму: український та зарубіжний досвід : Матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції (Львів, 29 квітня 2016 р.). – Львів: Інститут права та психології Національного університету «Львівська політехніка», 2016. – С. 155–159.

12. Панкевич І. М. Принципи виборчого права як реалізація традиції виборності влади в Україні / І. М. Панкевич // Виборче право України в контексті європейських демократичних стандартів : Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 26–27 травня 2016 р.) – Київ: Інститут виборчого права, Національний університет «Києво-Могилянська Академія», 2016. – С. 161–165.

АНОТАЦІЯ

Панкевич І. М. Інститут виборності як складова української правової традиції (історико-правове дослідження). – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. – Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, 2016.

У дисертації розглянуто інститут виборності як складову української правової традиції. Схарактеризовано традицію виборності влади в системі концепцій, понять та суміжних категорій. Описано історико-правовий

процес формування принципів та конструкцій виборчого права як форми вияву традиції виборності.

На засадах концепції правової традиції запропоновано авторське бачення інституту виборності як невід'ємної складової правової традиції українського народу, конкретизовано уявлення українців про виборність і вибори у відповідних історично зумовлених поняттях, простежено еволюцію цих понять, механізм наповнення їх конкретно-історичним змістом та шляхи формалізації у принципах і нормах виборчого права.

Доведено, що виборність є характерною історичною ознакою будь-якої спільності українців – територіальної громади, громадянського суспільства, державного утворення чи держави. Відтак традиція виборності ніколи не переривалася, а тому має свої внутрішні чинники розвитку.

Виокремлено критерії та виконано періодизацію розвитку інституту виборності як складової правової традиції українців з виділенням трьох етапів – архаїчного етапу, патримоніально-партикулярно-теологічного та політико-правового.

Ключові слова: інститут виборності, традиція виборності, виборче право, виборча система, принципи виборів.

АННОТАЦІЯ

Панкевич И. М. Институт виборности как составляющая украинской правовой традиции (историко-правовое исследование). – На правах рукописи.

Диссертация на соискание научной степени доктора юридических наук по специальности 12.00.01 – теория и история государства и права; история политических и правовых учений. – Львовский национальный университет имени Ивана Франко, Львов, 2016.

В диссертации рассмотрен институт виборности как составляющая украинской правовой традиции. Охарактеризована традиция виборности власти в системе концепций, понятий и смежных категорий. Описан историко-правовой процесс формирования принципов и конструкций избирательного права как формы проявления традиции виборности.

На принципах концепции правовой традиции предложено авторские взгляды на институт виборности как неотъемлемую составляющую правовой традиции украинского народа, конкретизировано представление украинцев о виборности и выборах в соответствующих исторически обусловленных понятиях, отслежена эволюция этих понятий, механизм их наполнения конкретно-историческим смыслом и пути формализации в принципах и нормах избирательного права.

В диссертации доказано, что виборность является характерным, историческим признаком любой общности украинцев – территориальной

общины, гражданского общества, государственного образования или государства. Таким образом, традиция выборности никогда не прерывалась, поэтому она имеет свои внутренние факторы развития.

Определены критерии и осуществлена периодизация развития института выборности как составляющей правовой традиции украинцев с выделением трех этапов – архаического этапа, патримониально-партикулярно-теологического и политико-правового.

Ключевые слова: институт выборности, традиция выборности, избирательное право, избирательная система, принципы выборов.

SUMMARY

Pankevych I. M. Institute of electivity as a part of Ukrainian legal tradition (historico-legal research). – On the rights of manuscript.

The thesis for obtaining the scientific degree of Doctor of Legal sciences by specialty 12.00.01 – theory and history of the state and law; history of political and legal studies. – Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, 2016.

In the thesis the institute of electivity as a part of Ukrainian legal tradition is highlighted. The tradition of authorities' electivity in the system of concepts and related categories is characterized. The historico-legal process of formation of electoral law principles and structures as a form of expression of the electivity tradition is described.

On the basis of the concept of legal tradition author's vision about institute of electivity as an integral part of the legal tradition of the Ukrainian people is proposed, Ukrainians' ideas about election and electivity in relevant historical conditions are particularized, the evolution of these concepts, the mechanism of filling them by concrete historical content and ways of formalization in the principles and norms of electoral law are analyzed.

In the thesis the fact that electivity is a typical, historical feature of any Ukrainian community – territorial community, civil society, a state formation or a state is substantiated. Thus, the tradition of electivity has never interrupted, and therefore, has the internal factors of its development.

The criteria were determined and periodization of electivity institute development as a part of Ukrainian legal tradition with the release of three stages – the archaic phase, patrimonial-particular-theological and politico-legal, is provided.

Distinguished and studied as a historico-legal process, the process of modernization of the institute of electivity, which is based on a tradition of electivity and consists in concrete historical enrichment of electivity tradition by innovations and transformation of its own and borrowed historical experience as a result of the establishment and development of Ukrainian and European constitutionalism, politico-legal doctrines, electoral law and legislation.

Basic stages of modernization were determined: a) an early stage of modernization (XVII-XVIII centuries) with defining innovation of electivity of the authority; b) a medium modernization phase (mid XIX – early XX century) with defining novelty – formation of electoral law as an institute of constitutional law; c) a late stage of modernization (20-30 years XX century) with defining novelty which is formation of principles of universal, equal electoral law and the establishment of constraints (census) of electoral law; anti-modernizational stage (1920-1990-s in Soviet Ukraine) with defining novelty on the formation of totalitarian election policy, which provided power to one political party while maintaining the formal democratic institutions of electoral law; d) a post-totalitarian phase of modernization (1991 – present), with defining novelty, which is the formation of electoral legislation, strengthening the rights of the Ukrainian people to free elections and democratic electoral practices.

Forms of influence of electivity tradition on the law-making process in Ukraine are singled out: the preservation and development of historico-legal concepts of electivity and the development on this basis the concepts and terminology; the formation of legal conscience and legal doctrine; historical substantiation of necessity for the regulations creation that would formalize characteristics of electivity institute of the Ukrainian people; and electoral law systematization.

Keywords: institute of electivity, the tradition of electivity, electoral law, electoral system, the principles of election.

Підписано до друку 5.09.2016 р. Формат 60x84/16
Обсяг 0,9 авт. арк.
Тираж 100 прим. Папір офсетний.

Друк: ФОП Кундельська В.О.
79037, м. Львів, вул. Студинського, 4.
Виписка з ЄДР серія АА № 543619 від 22.10.2007 р.
Тел.: 096 270 62 87; 050 227 91 39.
e-mail: genaprint@gmail.com

